

zapovjednik, Srpska pravoslavna crkva i upravitelj Beograda, Sveti Sinod i koncentracioni logor na Banjici, Predstavnicu Srpske pravoslavne crkve i "Apel", Srpska pravoslavna crkva i Milan Nedić, Srpska patrijaršija i djeca logoraši, Srpsko pravoslavno svećenstvo u okupiranom Banatu, Kosovu i Bačkoj, Srpske vlasti i crkva zajedno slave i oplakuju, Mitropolit Josif, zamjenik srpskog patrijarha, Pravoslavno svećenstvo u zločini u Kragujevcu i Kraljevu, Srpska crkva lojalno izvršava naredbe vlasti, Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori, Pravoslavni svećenici-dobrovoljci i četnici, Episkop žički Nikolaj Velimirović, Srpska pravoslavna crkva i genocid nad Židovima i Romima, Srpski episkopi u ratnom vihoru, Saradnja vlasti i crkve na kulturnom području i Srpska pravoslavna crkva do kraja s Nedićem i Njemcima.

Glavni izvor citata i tvrdnji koje se na osnovu njih izvode jeste okupacijska štampa i to pre svega *Obnova*, *Novo vreme* i *Glasnik srpske državne straže*. To je uglavnom i sve što se od građe koristi. Ljubica Štefan navodi da je koristila i literaturu od koje je 80% izašlo u Beogradu, što se kosi sa tvrdnjom da su "srpski povjesničari šutjeli" o problemima koje ona ovdje prvi put otvara. Koristi se takođe kao izvor i knjiga F. Tudmana, *Bespuća povijesne zbilje*. Oko pitanja izbora i korišćenja izvora, ne bi trebalo trošiti ni vreme, ni prostor radi kritike, jer autor očigledno ne potiče iz istoričarskih krugova, mada je dobio recenzije istoričara. Međutim, kada smo već kod toga, treba reći da autor, po svojoj prilici namerno, izbegava korišćenje arhivske građe, a kod okupacijske štampe koristi

samo ono što potvrđuje unapred zadate teze. Mnogi od izvora koji se odnose na položaj i delatnost SPC u toku Drugog svetskog rata su objavljeni, ali i ako nisu, njihovo korišćenje u arhivima nije ni na koji način otežano. Zaobidjeni su na pr. nemački izvori, izvori koji potiču od Nedićevih organa vlasti, mnogobrojna literatura koja je nastala u krugovima same SPC, ali i oni tekstovi u okupacijskoj štampi koji se ne poklapaju sa tezom o SPC kao saradniku okupatora i domaćih izdajnika. Dakle, ovu publikaciju bi profesori istorije na fakultetu komotno mogli da koriste kao očigledan primer pred studentima, kako se ne smeju koristiti izvori, tj. kako se njima može manipulirati u političke, verske ili druge svrhe.

Ono što je bitno, međutim, odnosi se na tendenciju koja izvire sa svake strane, tendenciju zbog koje je ovaj pamflet nastao. Pitanje istraživačke objektivnosti je sporedno, bitan je utisak koji se želi ostaviti. Radi se o nameri da se SPC prikaže kao institucija koja nije "zaštitnica" svog naroda, kako se predstavlja, već njegov istinski neprijatelj, posebno neprijatelj onog dela Srba koji su živeli i žive na teritoriji današnje Hrvatske. Ako se dalje pode tim putem, onda se dolazi do sledećeg zaključka, ako je neprijatelj, onda je na zahtev samih tih Srba, treba ukinuti i umesto nje verovatno formirati nešto što je *deja vu*.

Posle čitanja ove knjige, ostaje gorak ukus da posle pedeset godina i dva krvava sukoba, Drugi svetski rat još nije završen, a i kraj mu se ne vidi.

Dr Radmila RADIĆ

Pisma kraljice Natalije Obrenović, Prevela s francuskog i priredila Ivana Hadži Popović, Beograd 1996.

Ličnost kraljice Natalije Obrenović pobuđivala je pažnju kako njenih savremenika, tako i istoričara. Njen dug životni put i delatnost, bio je predmet istraživanja u našoj historiografiji, a njen lik inspiracija mnogim umetnicima u njihovom stvaralaštvu. Sada se pred nama nalazi njena prepiska koju je za objavljivanje priredila Ivana Hadži Popović.

Priredivač ove dragocene zbirke pisma kraljice Natalije imala je težak zadatak da napravi uspešan izbor iz njene

zaista bogate korespondencije, koja se čuva u Arhivu Srbije i Arhivu SANU u Beogradu. Trebalo je odabrati od mnogobrojnih pisama kraljice Natalije ona koja daju karakter njene ličnosti, i sliku epohe u kojoj je živela. U tome je priređivač uspeo. Njena prepiska obuhvata dug vremenski period od 1883 do 1938. god. Ova odabrana prepiska obuhvata porodična pisma, kao i pisma upućena mnogim uglednim ličnostima javnog života Srbije. Pred nama vaskrsava galerija raznolikih ličnosti, počevši od kraljeva Milana i Aleksandra pa sve do Jovana Žujovića. U svojim pismima ona iznosi svoje poglede na razne događaje počevši od politike pa sve do mode. Pisma kraljice Natalije daju široki dijapazon njene ličnosti od srećno udate žene i ponosne majke, do izneverene supruge i razočarane majke. Ona sama iako rođena u Rumuniji, udajom je postala vladarka Srbije. Kraljica Natalija ostala je emotivno vezana za Srbiju i srpski narod. U svome pismu iz 1912. poslatom iz Pariza napisala je "ja Srbiju volim mnogo više nego što sam mislila: ne poklanja se najbolji deo sebe bez posledica jednoj zemlji toliko godina". Ona sama doživela je mnoge promene od ubeđenog pravoslavnog vernika do

vatrene katolkinje, od zaljubljenе supruge do ogorčene žene. Živeći u dalekoj Francuskoj, gde je završila svoj životni vek, ona je za vreme balkanskih ratova i Prvog svetskog rata nesebično pomagala srpske izbeglice i ranjenike, i u tome dala značajan humanitarni doprinos.

Priređivač ove izuzetne zbirke pisama preveo ih je sa francuskog jezika i propratio korisnim komentarima. Ova zbirka pisama, koju je prevodilac i priređivač izabrao, ilustrovana je fotografijama članova porodice Obrenovića. Na kraju knjige nalazi se spisak ličnosti sa kojima je kraljica Natalija bila u prepisci, zatim registar ličnih imena i spisak primalaca pisama. Priređivaču ove knjige mogla bi se uputiti primedba na datiranju pojedinih pisama, naročito za period srpsko-bugarskog rata. I pored ove zamerke, priređivač Ivana Hadži Popović obogatila je našu historiografiju objavljivanjem zbirke pisama kraljice Natalije. Zato treba pozdraviti štampanje pomenute prepiske i pohvaliti izuzetan napor koji je prevodilac i priređivač uložio da ona postane dostupna našoj kulturnoj javnosti.

Dragoslav OPSENICA